

ПРИЧА О „ПРЕКРАСНОМ ЈОСИФУ“ У СОПОЋАНИМА

Када је познати руски научник Хиљфердинг пре скоро шездесет година посетио Сопотане, он је нарочито запазио оне слике у цркви овога манастира, које су му изгледале, да су хисториске садржине. Тако је он истакао једну слику, која се и данас налази на источној страни куле више отвора на тој страни, и цео један циклус слика, насликаних на западноме зиду припрате. У првој је он гледао зидање Сопотана и у сигнатури „кашта“, која се налази изнад јужне половине ове слике, он је налазио име архитекта, који је зидао цркву у Сопотанима. У сликама на западном зиду припрате он је гледао сцене из живота Стевана Дечанског¹.

Ни једно ни друго објашњење ових слика, које је дао Хиљфердинг, није тачно. У првој слици представљена је парабола Христова „о лакоме богаташу“, који нареди, да се подигну нове житнице, у које је хтео сместити обилну жетву са својих њива и баш када је кројио планове о уживањима, која су му била у изгледу, задеси га смрт. Радници, које је на слици запазио Хиљфердинг, нису заузети зидањем цркве, већ градњом житница. У слици се лепо види и прибирање плодова са њиве на левој половини слике и њихово изручивање у житницу на десној половини. Натписи „кашта“ лево и „агонисанте“ десно поуздано су транскрипције италијанских речи „vastità“ и „agonisant“. Првим се означава обиље плодова, који беху уродили на њиви богаташа, а други обележава сцену са богаташем на самртној постељи. Ова се сцена сада више не види, јер је уништена.

Исто тако је Хиљфердинг сасвим погрешно протумачио и циклус слика на западном зиду припрате. У сцени, у којој је насликано, како Петефријева жена ухвати „прекраснога“ Јосифа за хаљину у намери, да га наведе на грех, Хиљфердинг види злу Гркињу краљицу Симониду, маћеху краља Стевана Дечанског, која је хтела саблазнити Стевана, а за тим га је оклеветала пред својим мужем Милутином. И сцене, које овој следују, тумачи он као извесне сцене из живота Стевана Дечанскога.

У истини, циклус ових слика илуструје једну од најзанимљивијих прича из Старога Завета, која је уживала необично велику популарност и нашла одјека и у профаној литератури многих народа. То је прича о „прекрасном Јосифу“ (Књига Постања, гл. 37—50). Романтични доживљаји праоца Јосифа шаренилом својих епизода плелини су свакога. Низ фантастичних снова; дирљиве сцене љубави и мржње између браће и између оца и синова; пикантна авантура једне распусне жене и једнога младића; судбина једнога живота у најшаренијим перипетијама, а све прожето дубоко моралном идејом победе врлине и триумфа правде: драж приче о Јосифу лежала је у свему томе.

¹ А. Гиљфердинга Собрание сочинений III стр. 103.

У религиозној књижевности била је прича о Јосифу због њена симболична значаја предмет врло детаљне егзегезе. Јосиф је сматран као персонификација Христа, сцене из живота Јосифова симболички су наглашавале доцније доживљаје Сина Божијег. Као што је Јосиф био у нарочитој љубави код свога оца Јакова, тако је исто Бог имао свога „љубимога“ сина у Христу. Бацање Јосифа у јаму симболична је слика „полагања Христа у гроб“. Сцена, у којој „Рувим налази празну јаму“, у коју је био бачен Јосиф, представља симболички „свете жене на гробу васкрслога Христа“. Овај паралелизам сцена „ante legem“ са сценама „post legem“ био је нарочито омиљен код црквених писаца. Јован Златоусти у једној својој беседи у китњастим фразама третира хисторију Јосифа, који је због снова прво био изложен смртној опасности, а за тим доживео највеће почести и славу².

Прича о Јосифу врло брзо уђе и у профану књижевност. Она се искити епизодама, којих не беше у Светом Писму. Машта народа унесе у роман Јосифов безбројне појединости, које у старозаветним текстовима беху сасвим непознате и према којима се Црква морала ограђивати. Чак и у књижевност нехришћанских народа продре роман Јосифов и ту доби нових елемената и нових детаља. У Корану 12. сура посвећена је Јосифу, ну далеко је значајнија арапска прича о „Јосифу (Јусуфу) и Зулејки“, коју и у стихове беше ставио чувени персиски песник Фирдуси.

Ове профане приче о Јосифу, које се неће наћи у библискоме тексту, нису биле одбачене од црквених уметника, исто онако, као и апокрифне приче о животу Богородичином. И док су строго ортодоксни црквени оци ревностно одбацивали све оно, чега није било у јеванђељима и у Светоме Писму, дотле су се у црквеној уметности до најситнијих појединости развијале поједине апокрифне приче и у самим црквама врло често сликало се оно, што је иначе из цркве било проscribeовано. Фреске цркве Сопоћанске, у којима је илустрована прича о „прекрасном Јосифу“, пружају нам о томе најречитија сведочанства.

Циклус сцена из приче Јосифове у Сопоћанима развија се на западном зиду припрате одмах изнад врата на тој страни у четири зоне, поређане једна више друге. Циклус обухвата шеснаест сцена, од којих се у свакој зони налази по четири. Он почиње у горњој зони на јужној половини њеној.

Слика 1.

Прва сцена представља Јакова, кад упућује Јосифа, да нађе његову браћу, која беху отишла, да пасу стоку код Сихема (Књига Постања I, глава 37, 12—14.¹). Врло је вероватно, да је ова сцена продужење цикла, који је почињао у зони

² У *Migne Patrologia graeca* 56. стр. 589.

изнад ове сцене. У тој су зони била илустрована оба сина Јосифова. Данас је сасвим отпала малтерна кора, на којој је, с обе стране прозора на том месту, могао бити илустрован почетак приче о Јосифу. Првобитно се, дакле, у пет зона развијао циклус сцена из живота Јосифова. Горња зона је уништена и данас циклус почиње у зони, која је била одмах испод ове горње зоне. Ту је лево насликан Јаков, стар човек са седом косом и са кратком седом брадом, који седи у некој врсти фотеље, профилом окренут на десно и обраћа се Јосифу, који пред њим стоји, профилом окренут на лево, заједно са својим млађим братом Венијамином. Оба сина Јаковљева, које му је у дубокој старости родила Рахила (Јакову беше 91 година, кад му се родио Јосиф), веома млади и голобради, стоје пред Јаковом са прекрштеним рукама. Јосиф и Венијамин су у краткој туници,³ која досеже до колена, са кратким рукавима, који покривају само половину мишице. Туника Јосифова је црвене боје, а Венијамина је зелена. Сцена нас преноси у један врт, који је назначен дрветима (сл. 1.).

Друга сцена се непрекинуто продужава иза ове прве. У њој је насликан сусрет Јосифа са браћом (Књига Постања I, гл. 37, 17—22). Лево је Јосиф, који је угледао браћу и пружа леву руку пут њих, док десном руком држи преко рамена палицу, на којој носи неку зелену драперију. Десно у једном каменим пејзажу седе браћа Јосифова (њих 10 на броју). Од њих двојица указују руком на Јосифа осталој браћи, са којом кују план о убиству Јосифову (сл. 1.).

Слика 2.

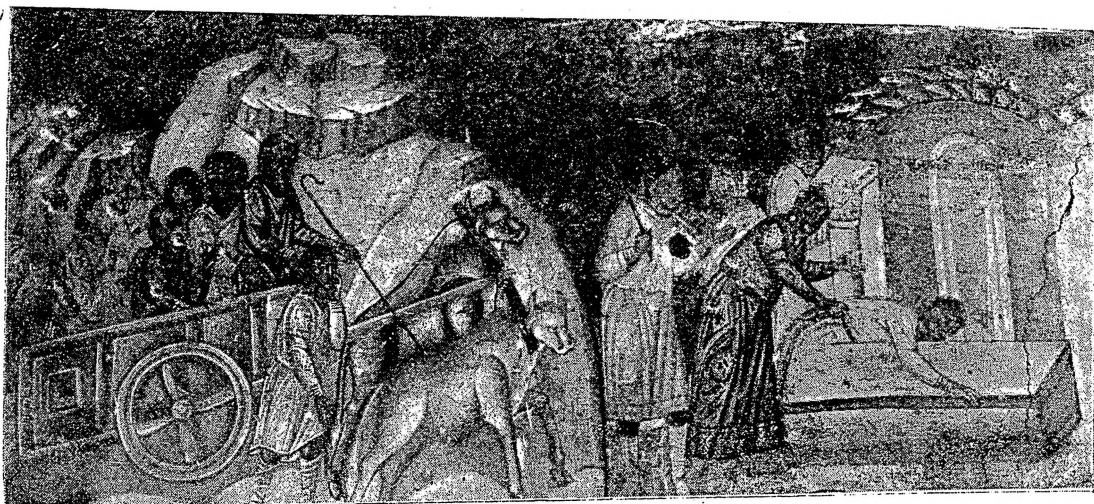
Трећа сцена је тако свезана са првом, да се једва од ње може издвојити.

У њој је представљено, како браћа бацају Јосифа у јаму (Књига Постања I, гл. 37, 23—24.) Браћа су шчепала Јосифа за руке и спуштају га у једну од оних јама, усечених у стени, какве се на Истоку употребљавају као цистерне за прикупљање воде (сл. 2.).

Четврта сцена се надовезује одмах на трећу и у њој је представљено, како синови теше Јакова због нестанка Јосифова (Књига Постања I, гл. 37, 31—35). Десно седи Јаков и тужно је наслонио десну руку на образ, а на крилу му је крвава хаљина Јосифова. Лево пред њим група од десет синова његових, који говоре с њим. (сл. 2.)

Ове четири сцене чине горњу зону слика. Испод горње зоне наставља се циклус слика из живота Јосифова у другој зони, која исто тако садржи четири сцене.

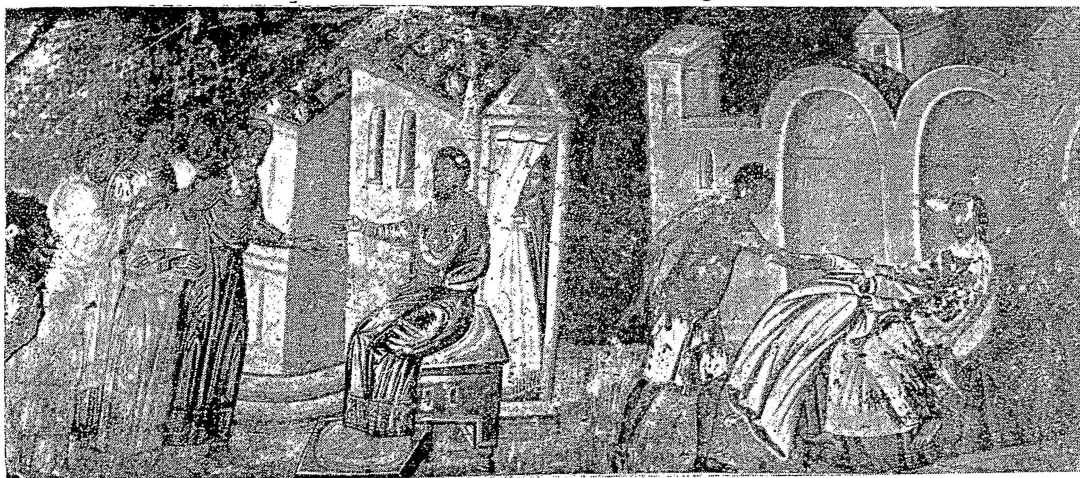
³ Противно Светом Писму, према коме је Јаков из љубави начинио Јосифу дугачку хаљину (а не шарену). *La Bible annotée* XVIII, 1887 p. 306.).

Слика 3.

Пета сцена износи нам продатога⁷ од браће Јосифа, који са Исмаиљцима путује у Египат (Књига Постања I, гл. 37., 25—28). На једним двоколицама, која вуку два вола, седе Исмаиљци (њих шест на броју), а поред кола⁸ пешице иде Јосиф. Предњи Исмаиљски трговац држи у левој руци дугачку тојагу, горе искривљену, којом подстиче волове на бржи ход, а десном руком као да вуче за ухо Јосифа, који је тужно притиснуо образ левом руком. Исмаиљци имају браду и подужу косу; иначе нису ничим нарочито окарактерисани као људи друге расе. У позађу стеновит пејзаж (сл. 3.)

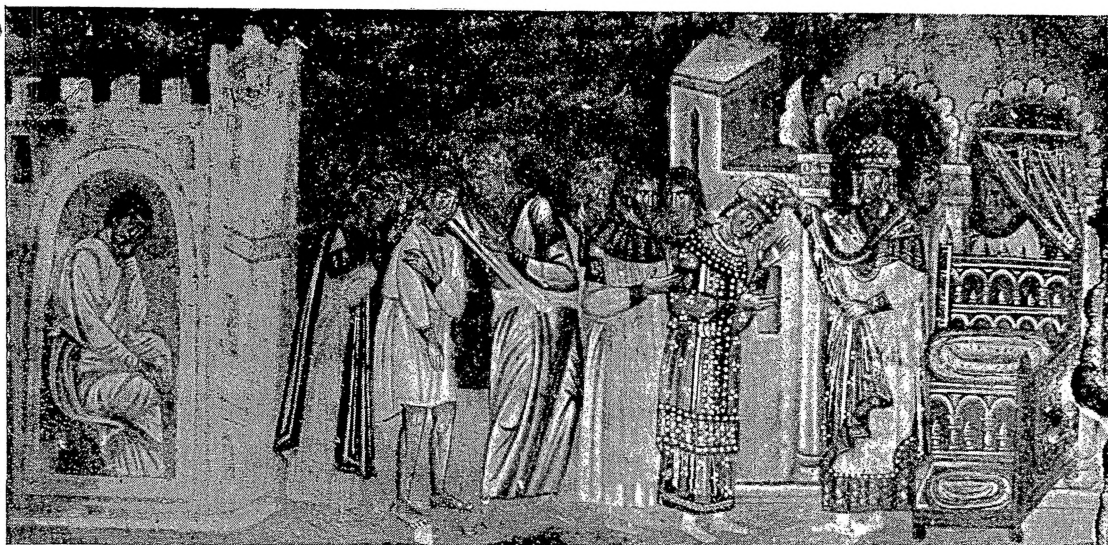
Циклус слика даље тече непрекинуто и у шестој сцени илустрован је један догађај, који се нигде не спомиње у Светом Писму. Кад су Исмаиљци са Јосифом на своме путу у Египат пролазили поред гроба мајке Јосифове Рахиле, Јосиф се простре по гробу њеном, јадикујући горко и призивајући је у помоћ. Тада Исмаиљци сурово отргоше Јосифа са гроба мајчина, злостављајући га. На слици се види један маузолеум са стубовима, који скрива један гроб. Јосиф обгрлио камени саркофаг, у коме лежи тело његове⁹ мајке, док га исмаиљски трговац у раскошној хаљини вуче, а други Исмаиљћанин, који се налази позади, подиже палицу, да истуче Јосифа (сл. 3.)

Слика 4.

У седмој сцени, која следује одмах после описане, насликано је, како Исмаиљци продају Јосифа Потифару (Петефрију, дворанину Фараонову у Египту, заповеднику Фараонове гарде (Књига Постања I, гл. 37, 36.). Десно седи Потифар, обучен у дугачку, раскошно извезену хаљину и пружа руке пут Јосифа, који стоји лево погнуте главе и са рукама прекрштеним на прсима. Богати исмаиљски трговац у луксузној хаљини, праћен својим друговима, стоји лево и стављајући десну руку на раме Јосифово, предаје Јосифа Потифару. Из куће, насликане у позађу сасвим десно, скривена иза завесе, која је замењивала врата, вири жена Потифарова, која има огрлицу од бисера око врата и обоце од драгога камења (сл. 4)..

Ову другу зону слика завршава сцена са авантуром Потифарове жене и Јосифа (Књига Постања I, гл. 39, 7.—13). Десно на постељи седи Потифарова жена и вуче себи Јосифа, који лево стоји пред њом и отима се. Јосифова хаљина, за коју је вукла жена Потифарева обема рукама, скоро је сасвим свучена са тела Јосифова и још се само мало држи око шаке леве руке Јосифове, чије је тело обнажено, те је остао још само у краткоме трикоу, који му допире до колена. Раскошна архитектура у позађу обележава палату Потифарову, у којој се ова авантура одиграва (сл. 4).

Слика 5.

Трећа зона слика из циклуса Јосифова почиње сценом у којој је насликан Јосиф у тамници (Књига Постања I, 39, 20). Види се тврђава са кулама од више спратова. У средини је тамница, у којој седи Јосиф, окренут у профилу на десно и са болом притискује руку уз образ сл. 5).

Овој сцени следује сцена, у којој је представљено, како је на интервенцију старешине над пехарницима, коме Јосиф беше срећно протумачио сан, изведен Јосиф из тамнице на заповест Фараонову (Књига Постања I, гл. 41, 8—14). Јосиф босоног у краткој туници стоји, снебивајући се, док га један отмен човек, по свој прилици старешина над пехарницима, тапше по рамену и обраћа му се речима. Исто тако отмен човек види се и иза Јосифа (сл. 5).

Ова сцена се непрекинито продужава у сцену, у којој Фараон уздиже Јосифа за намесника над целим Египтом (Књига Постања I, гл. 40, 41). Десно је насликан Фараон, који је сишао са свога раскошнога престола и ставља своју десну руку на главу Јосифа, који пред њим стоји у царском костиму, са круном на глави, у знак, да му дарује достојанство, равно царском достојанству. Сцена се дешава у палати Фараоновој, која је насликана у позађу (сл. 5).

Слика 6.

Сцена, која мало пре описаној сцени следује, илуструје познати експеримент Јосифов са чашом сребрном, коју беху на заповест Јосифову крадимице ставили у врећу Венијаминову (Књига постања I, гл. 44.). Десно седи Јосиф са царском диадемом око главе на раскошноме престолу и љутито се обраћа својој браћи, која стоје лево у групи и правдају се због необјашњивог присуства чаше Јосифове у врећи Венијаминовој, налазећи у томе прст Божији због њихова злочина према брату Јосифу. Пред њима леже четири нераздешене вреће (две беле, а две црвене) и једна потпуно развијена, у којој се види разастрта пшеница са сребрном чашом. Иза престола Јосифова стоји домо-стројитељ његов са лопатом за разгртање пшенице (сл. 6.).

Последња сцена у трећој зони представља браћу Јосифову, која оцу Јакову доносе вест, да је Јосиф жив (Књига Постања I, гл. 45, 25—28). Десно седи Јаков у једној пространој наслоњачи и са неверицом прима вест својих синова о Јосифу (сл. 6.).

Слика 7.

Доњу зону слика из живота Јосифова отвара сцена путовања Јаковљева у Египат (Књига Постања I, гл. 46, 46, 1—26.). На једним пространим двоколицама, која вуку четири вола (са два јарма), — волове води један од синова Јаковљевих — лежи изваљен Јаков, а поред њега седи једна жена, која у наручју држи дете. Поред кола иду пешице синови Јаковљеви са члановима својих породица (сл. 7.).

Одмах иза ове сцене насликан је сусрет Јакова и Јосифа. Јосиф (десно) сишао је са престола (он је у царском костиму и има круну на глави) и пада ничице пред оцем Јаковом, који стоји (лево) испред својих синова (сл. 7.).

Слика 8.

За тим долази сцена, у којој Јаков на самртничкој постељи благосиља синове Јосифове, Јефрема и Манасију (Књига Постања I, гл. 48.). Јаков лежи на постељи и окреће се лево синовима Јосифовим, који стоје поред постеље, и ставља своје руке на њихове главе у знак благослова, тако, да рукама чини облик крста (десна рука почива на глави млађега Јефрема, а лева на глави Манасије). Десно поред постеље стоји Јосиф са круном на глави (сл. 8.).

Циклус Јосифов завршава се сценом, која представља смрт Јаковљеву. Јаков лежи на самртничкоме одру, око кога се сабрали синови његови, дубоко уцељени. У средини је Јосиф (са круном на глави), који се нагао изнад постеље Јаковљеве. Лево и десно по једна група уцељених синова, од којих једни очајно дижу руке горе, док други тужни притискују руком образ (сл. 8.).

У религиозној уметности хисторија Јосифова занимала је уметнике у великој мери. У њој нађоше одјека тумачења религиозних писаца, а и много елемената из профане књижевности продреше у њу. Нарочито омиљена тема у ситној уметности била је прича о Јосифу. У минијатурама се она сретa врло рано. Међу минијатурама ове врсте најчувеније су оне у познатој Књизи Постања у Бечу⁴ (IV—V века) и у Котоновој Библији (V—VI в.). У псалтирима се врло често сликала хисторија Јосифова (у свези са псалмом 105, 17—23.). И у чувеном српском псалтиру из Минхена⁵ насликане су три сцене из живота Јосифова. Иста прича о Јосифу третира се врло опсежно у јеврејским минијатурама. Од њих су најпознатије у хагадаху из Сарајева (19 сцена), који је писан пре 1510. год. и изгледа да је порекла шпанског (према грбу краљева арагонских, насликаном на једном месту).⁶ Међу скулптурама од слонове кости сретa се

⁴ Wickhoff Die Wiener Genesis.

⁵ J. Strzygowski Di Miniaturen eines serbischen Psalters.

⁶ D. Müller und Schlosser Die Haggadah von Sarajevo.

врло рано ова тема у рељефима чувене катедре Максимијанове у Равени (десет епизода) и на ковчежићу катедрале у Сану (*Sans* у Француској).⁷ У старој катедрали Неапоља на једној мраморној плочи, која је, поуздано, служила као украс амвона у хору ове цркве, представљена је у рељефу у 15 сцена прича о Јосифу. Овде сцене теку с десна на лево као и у минијатурама јеврејским. На тканинама је исто тако врло често третирана хисторија Јосифова, која је нарочито омиљена била у Египту.

У монументалној уметности старозаветне сцене из живота Јосифова нађоше места у уметности Запада: у Италији (у Венецији, у Риму, у Фиренцу) и у Француској (на стаклима из прозора XIII в. у катедрали Буржа).⁸ Нарочито су значајни византијски мозаици у цркви св. Марка у Венецији⁹ (у спољашњем нартексу). Иначе је уметност Истока ове сцене била резервисала за ситну уметност. У монументалној уметности Византије оне се скоро не срећу. Отуда су врло значајне ове слике са историјом Јосифовом у Сопоћанима. У српској монументалној уметности ова се тема опсежно третира и на зидовима горње галерије спољашњег нартекса цркве св. Софије у Охриду. И тамо сцене непрекинуто теку једна за другом. Ове слике у Охриду носе српске сигнатуре и из прве су половине XIV века. Оне су, дакле, скоро једно столеће млађе од слика у Сопоћанима.

Ове слике у Сопоћанима пре свега су врло значајне због тога, што су један од необично ретких примера за представе историје Јосифове у монументалној уметности Истока. Оне јасно посведочавају, како су произвољна она твђења, која утицај минијатурнога сликарства на монументално везују тек за XIV век, кад би и у српској уметности требао да настаје нов одсек. За тим су ове слике у Сопоћанима од великога интереса због тога, што су у њима илустроване поједине сцене, које су потпуно стране Светом Писму. Изгледа, да су у широким слојевима народа биле у току апокрифне приче о Јосифу, које су прешле и у арапску књижевност. У њој се Јосиф истиче као тип мушке лепоте и за израз „прекрасни („благообразни“) Јосиф“ несумњиво се много дугује арапским причама о Јосифу. Арапској књижевности дугује се и сцена са Јосифом, који на путу у Египат, пролазећи поред гроба своје мајке Рахиле, отрже се од исмаиљских трговаца, којима је био продат и простире се по гробу мајчином. У јеврејској теолошкој литератури вели се, да је Јосиф исмаиљским трговцима продан сасвим наг, али да не би свога љубимца Бог пустио нага на пут, он посла арханђела Гаврила, који га обуче у дугачку хаљину. Браћа Јосифова, знајући, да су они трговцима продали нага роба, затражише натраг хаљину Јосифову и после дуге препирке пристадоше, да у накнаду за њу добију четири пара ципела¹⁰. У Светом Писму стоји, да су браћа Јосифу свукла хаљину, кад су га бацила у јаму и да су после ту хаљину натопила у крв закланог јарца, да би изгледало, као да је Јосиф растргнут од какве дивље звери. У Сопоћанима се Јосиф не представља наг у друштву са исмаиљским трговцима, што би се, можда, могло објаснити и утицајима ових јеврејских верзија.

Тако су фреске у Сопоћанима, које илуструју историју Јосифову, од врло великога значаја и за иконографске студије ове теме и за проучавање утицаја апокрифне књижевности на религиозну уметност српску Средњег Века.

Влад. Р. Пешковић

⁷ A. Venturi Storia dell'arte italiana III сл. 346—359.

⁸ A. Martin et Cahier Monographie de la cathedrale de Bourges.

⁹ Ongania La basilica di San Marco in Venezia.

¹⁰ The Jewish Encyclopedia VII p. 249.

LA LÉGENDE DU „BEAU“ JOSEPH DANS LA PEINTURE DE SOPOĆANI.

Un des thèmes les plus populaires en miniatures et en arts mineurs du moyen âge est traité dans la peinture de Sopoćani (XIII s.). C'est un cycle des fresques qui raconte les aventures romanesques du patriarche Joseph. Dans la littérature religieuse cette histoire de Joseph était, à cause de sa signification symbolique, l'objet d'une exégèse détaillée. Le parallélisme des scènes „ante legem“ et „post legem“ avait la faveur des écrivains ecclésiastiques.

Dans la littérature profane l'histoire du „beau“ Joseph, ornée d'épisodes nombreuses ne figurant pas dans la Bible, attisait l'imagination du public épris de romantisme. Elle avait pénétré de très bonne heure dans la littérature même des peuples non chrétiens, en se nourrissant de nouveaux éléments et de nouveaux détails. Le conte arabe sur „Youssef et Zouleyka“ touche à la source de l'histoire de Joseph du Vieux Testament (voir aussi le vers de Firdousi).

Dans l'art religieux l'histoire de Joseph intéressait dans une large mesure les artistes. Les interprétations des écrivains religieux y trouvaient de l'écho. Il est bien important que beaucoup d'éléments de la littérature profane y pénétrèrent. Et bien que les pères de l'Eglise veillaient avec rigueur sur la pureté des textes bibliques, les artistes ne se gênaient pas d'illustrer sur les murs des églises les anecdotes apocryphes, proscrites et condamnées du côté de l'Eglise. Les fresques de Sopoćani en présentent un exemple très intéressant. On y trouve illustrée une scène, étrangère au texte de la Bible, figurant dans les anecdotes profanes de la littérature arabe. C'est la scène où Joseph, vendu aux marchands ismaélites, en passant, dans son voyage à Egypte, près du tombeau de sa mère, s'arrache de ses maîtres et se prosterne sur le sarcophage de Rahel.

Dans l'art monumental du moyen âge les scènes de la vie de Joseph du Vieux Testament n'étaient connues que dans l'art de l'Occident. C'est pourquoi les fresques de Sopoćani, qui trouvent leur pendant dans les fresques serbes de la sainte Sophie d'Ohrid (XIV s.) sont d'une importance particulière. Ce n'est pas seulement l'iconographie des ces fresques qui est bien intéressante, mais ce sont surtout les influences de la littérature apocryphe sur l'art religieux serbe du XIIIe siècle qui présentent un intérêt particulier.

V. Petković.

